

o. Waldemar Kapeć OP

OBRAZ „POŻAR LUBLINA”

Obraz przedstawiający pożar Lublina z 2 czerwca 1719 r. znajduje się w kaplicy Szaniawskich przy bazylice dominikanów w Lublinie. Jest on celem wędrowki wielu wycieczek i indywidualnie zainteresowanych wyglądem dawnego Lublina. Ponieważ obraz jest skarbnicą wiadomości o Lublinie z tamtych czasów i podstawą porównań z tym, co zachowało się do dzisiaj, warto zapoznać się z nim bardziej szczegółowo.

Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, co było przyczyną pożaru. Spotykamy tłumaczenie, że pożar zaczął się od dzielnicy żydowskiej po lewej stronie Zamku Lubelskiego i przenosił się z wiatrem aż na dzisiejszy Plac Litewski (klasztor bonifratrów). Wydaje się to niemożliwe ze względu na odległości. Natomiast sensownym tłumaczeniem jest burza z piorunami, ponieważ widać że naraz miasto pali się w różnych miejscach i dlatego nie udaje się tego ugasić. Wobec tego zarząd miasta poprosił dominikanów o błagalną procesję z relikwiami Krzyża św. Dzięki modlitwom w sposób cudowny miasto zostało ocalone.

Na wstępie trzeba zaznaczyć, że nie wiemy, kto namalował ten obraz. Dziwi nas na obrazie brak perspektywy, ogólnie stosowanej, i brak proporcji w przedstawianiu budowli. Otóż, tutaj została zastosowana tzw. perspektywa hierarchiczna, inaczej dziecinna, w której nie ma odniesienia do linii horyzontu, a budowle zostały namalowane według stopnia ważności. Im budynek ważniejszy, tym większy. Stąd zauważamy aż takie wielkie dysproporcje w rozmiarach.

Według opinii Henryka Gawareckiego, konserwatora i wybitnego znawcy zabytków Lublina, obraz został namalowany pomiędzy 1720 a 1752 r.¹ Wydaje się jednak, że obraz został namalowany jeszcze przed 1733 r. a nie 1752 r., ponieważ nie ma na nim kościoła kapucynów na Krakowskim Przedmieściu ufundowanym przez rodzinę Sanguszków w 1733 r.²

1 M. Orthwein, H. Gawarecki, Konserwacja obrazu „Pożar Lublina”, *Ochrona Zabytków*, 7/3 (26), s. 207.

2 Por. H. Gawarecki, *Historia Lublina w zarysie*, Lublin 1974, s. 79.

Wymiary obrazu: szerokość – 383 cm, wysokość – 317 cm

Opis obiektów zaczynamy od lewej strony obrazu.

1. Zamek Lubelski

Po wojnach kozackich, szwedzkich (1655 i 1703 r.) i Jerzego Rakoczego w 1657 r. Zamek popadł w ruinę. Ocalała kaplica p.w. św. Trójcy i wolnostojąca późnoromańska baszta obronna (stołp, donżon). Dzisiaj baszta ma inny krenelaż. Dawne kamienne mury z basztami i strzelnicami stopniowo rozpadały się. Wygląd dzisiejszy Zamku pochodzi z lat 1823-26, kiedy to został przebudowany na więzienie. Od 1954 r. został przeznaczony na cele kulturalne³.

Jak widać na obrazie wokoło Zamku znajdowała się dzielnica żydowska nazywana Miastem Żydowskim. Tutaj właśnie pożar najbardziej się rozprzestrzenił.

2. Kaplica św. Trójcy

Pierwsze wzmianki o kaplicy na Zamku Lubelskim pochodzą z 1326 r. Jednak dzisiaj panuje opinia, że została ona zbudowana w II poł. XIV w. Natomiast na początku XV w. z inicjatywy króla Władysława Jagiełły wewnątrz przyozdobiono bizantyjskimi freskami. W latach 1530-1564 przy okazji przebudowy Zamku gotyckiego na renesansowy kaplica również otrzymała nową fasadę. Pierwotny ołtarz główny był wykonany w stylu gotyckim jako poliptyk. Po koniec XVI w. dodano dwa ołtarze boczne w stylu późnego renesansu. W XVII w. dawny ołtarz główny został zamieniony na późnorenesansowy z obrazami przedstawiającymi tajemnice różańcowe. Obecnie ołtarz ten od 1954 r. znajduje się w kościele p.w. św. Wojciecha przy ul. Podwale⁴.

3 Por. I. Buczkowa, Zamek Lubelski, Lublin 1991; I. Kowalczyk, Lublin – przewodnik turystyczny, Lublin 2000, s. 13-15.

4 Po. H. Gawarecki, O dawnym Lublinie, Lublin 1974, s. 15-16; I. Buczkowa, Zamek Lubelski, dz. cyt., s. 7-12; I. Kowalczyk, Lublin, dz. cyt. s. 16-18.

3. Grobla i most zwodzony

Z Zamku droga w kierunku miasta przebiega po grobli i dochodzi do zwodzonego mostu. Na moście widzimy procesję dominikanów z relikwiami Krzyża św. Procesja została namalowana jeszcze w innych miejscach obrazu, tzn. że obchodziła różne części miasta.

Po zwodzonym mostem przepływa struga zwana Grodzianką⁵. Wypływa ona ze zbocza Wzgórza Staromiejskiego. Źródło znajduje się po prawej stronie Bramy Grodzkiej. Widać je ponad jeźdźcem na koniu, u podstawy muru miejskiego, od strony ul. Kowalskiej. Wcześniej istniała opinia, że jest to ujście z miejskich rynsztoków.

4. Kościół p.w. św. Wojciecha

Poza zwodzonym mostem widać kościół św. Wojciecha. Już XVI w. na ul. Podwale istniał szpital św. Łazarza, a Stanisław Garwaski wybudował przy nim kościół św. Wojciecha. Od 1615 r. ulokowało się przy kościele Bractwo Miłosierdzia, które wspomagało działalność szpitala. Od 1730 roku szpitalem opiekowały się siostry szarytki. W 1826 r. szpital został przeniesiony do klasztoru karmelitanek bosych przy ul. Staszica, a kościół i klasztor sprzedano Żydom na magazyn i pomieszczenia mieszkalne⁶. Przed II wojną światową w kościele była fabryka mydła, oddzielona sufitem od nawy na wysokości belkowania, gdzie znajdowały się pomieszczenia mieszkalne. O tym świadczą zdjęcia z tegoż kościoła zachowane w Archiwum Archidiecezji Lubelskiej. Obecnie w kościele i klasztorze mieści się Dom Rekolekcyjny diecezji lubelskiej.

5. Brama Grodzka

5 Por. D. Kociuba, Naturalne uwarunkowania rozwoju przedlokacyjnego rozwoju Lublina, Archeologia Polska, 2009, t. LIV, z. 1, s. 48-49, przypis 20.

6 Por. ks. Marek Zahajkiewicz, Diecezja lubelska, Lublin 1985, s. 85.

Podstawa bramy została skonstruowana z cegły w stylu gotyckim, ale potem dodano jej renesansową nadbudowę z kamienia wapiennego. Mury miejskie, baszty i bramy były gruntownie remontowane lub przebudowane z polecenia króla Kazimierza Wielkiego po splądrowaniu Lublina przez Tatarów w 1341 r. Bramą Grodzką opiekował się cech sukienników⁷. Dzisiejszy wygląd Bramy – to efekt przebudowy z 1785 r. według projektu Dominika Meriliniego⁸.

6. Mury obronne

Widzimy je tylko od strony wschodniej i północnej, od Bramy Grodzkiej do Bramy Krakowskiej, chociaż okalały one całe Stare Miasto. W opłakanym stanie przetrwały do końca XVIII w. Rozebrano je jako niepotrzebne. Wydaje się, że taka motywacja rozbiórki była podstępem, jak w innych miastach z murami obronnymi. Chciano zapobiec sytuacji, aby w razie jakiegoś zbrojnego powstania, miasto z murami obronnymi nie zamieniło się poważny punkt oporu. Mamy mnóstwo przykładów miast, po I rozbiorze będących w zaborze austriackim, w których zburzono mury obronne, np. Kraków, Lublin, Zamość i in.

Po wyburzeniu murów obronnych obrzeża miasta dawniej wzmacniane przez mury zaczęły się obsuwać. Pękały kościoły od strony u. Podwale. Generał J. Zajączek, namiestnik Królestwa Polskiego z nadania cara Aleksandra w latach 1815-26, często przyjeżdżał do Lublina. To on przywiózł nakaz lub sam wpadł na pomysł, ale rozebrać pękające kościoły: św. Michała, dominikanów i św. Jana (dzisiejsza archikatedra). Jakims to sposobem biskup Wojciech Skarszewski, ordynariusz diecezji lubelskiej, zatrzymał realizację takiego pomysłu i kościoły ocalały.

7. Kościół p.w. św. Michała, fara

7 Ks. J. A. Wadowski, kościoły lubelskie, Kraków 1906, s. 101-206; H. Gawarecki, O dawnym Lublinie, dz. cyt., s. 16-19; I. Kowalczyk, Lublin, dz. cyt., s. 25-26.

8 H. Gawarecki i C. Gawdzik, Ulicami Lublina, Lublin 1986, s. 73.

Po przejściu Bramy Grodzkiej ul. Grodzka prowadzi do wnętrza Starego Miasta. Z lewej strony góruje nad miastem wysoki kościół św. Michała, z podkreśloną wieżą. Był on świątynią parafialną (fara). Lublin był siedzibą archidiakona lubelskiego, który reprezentował arcybiskupa krakowskiego conajmniej od 1198 r., ponieważ te tereny należały do biskupstwa krakowskiego⁹. Rezydował on przy kościele św. Michała od chwili jego wybudowania. W 1844 r. zarysowały się mury wieży i zawaliło się część sklepienia w środkowej nawie. Nie było wystarczających funduszy na remonty, ponieważ nowa diecezja lubelska, powstała w 1805 r., bardziej była zainteresowana przystosowaniem pojezuickiego kościoła św. Jana na katedrę. Natomiast władze rozbiorowe nie spieszyły z pomocą. 24 marca 1846 r. podpisano umowę na rozbiórkę fary. Podczas rozbiórki okazało się, że stan kościoła nie był aż tak tragiczny. Sprzęty kościelne pozabierano do innych kościołów, a materiał ze zburzonego kościoła wykorzystano gdzieindziej¹⁰.

8. Kościół p. w. św. Stanisława, dominikanie

Kościół i klasztor został ufundowany przez króla Kazimierza Wielkiego w 1342 r. Po pożarze w 1575 r. kościół, przy zachowaniu ocalałych murów gotyckich, został odbudowany w stylu renesansowym. Na obrazie pokazana jest renesansowa fasa kościoła. Od 1333 r. przechowywane są tutaj relikwie Krzyża św. W 1967 r. kościół uzyskał od papieża Pawła VI tytuł bazyliki mniejszej. Podczas remontów w latach 2010-2018, zrekonstruowano gotyckie sklepienia sprzed 1575 r., zostały odkryte nieznane freski, a odnowione ołtarze, ambony, obrazy i najstarszy w Lublinie pozytyw organowy sprawiły, że wnętrze kościoła stało się bardzo kolorowe i eleganckie¹¹.

9. Baszta dominikańska

9 Por. ks. M. Zahajkiewicz, Diecezja lubelska, dz. cyt., s. 39-40.

10 Por. H. Gawarecki, O dawnym Lublinie, dz. cyt. s. 31-33; I. Kowalczyk, Lublin, dz. cyt. s. 26-28; J. Zięba, Opowieści o długim żywocie i przedwczesnej śmierci lubelskiej fary, Lublin 2014, s. 16-17.

11 Por. Ks. J. A. Wadowski, Kościoły lubelskie, dz. cyt. s. 207-356; O. Waldemar Kapeć OP, Kościół i klasztor dominikanów w Lublinie, Lublin 2018.

Po prawej stronie dachu kościoła dominikanów widać dosyć wysoką basztę. Analizując dzisiejszy rozkład zabudowań od strony ul. Podwale, można przypuszczać, że znajdowała się ona na granicy posesji dominikanów z miejskimi murami obronnymi, od strony południowej. Po 1618 r. klasztor rozbudowuje się od strony południowej i baszta została włączona do narożnika skrzydła wschodniego z południowym. Jest takie miejsce w klasztorze, które pozwala postawić taką hipotezę¹². Skoro każda baszta miała swoich opiekunów, to może te basztę nazwać „dominikańską”.

10. Kościół p. w. św. Jana (dzisiaj archikatedra)

Został on zbudowany wraz z klasztorem w latach 1582-1603 jako siedziba jezuitów, według projektu Włocha Christianiego. Była to fundacja biskupa Bernarda Maciejewskiego, późniejszego prymasa Polski. Na obrazie widać zwieńczenie kościoła: granatowy dach z wysoką sygnaturą i dwoma wieżami na froncie. Postawiony na murach obronnych i 11-metrowym nasypie. Dzięki liczным dobrodziejom mogli utrzymywać kolegium, bibliotekę, aptekę i od 1675 r. seminarium dla kleru diecezjalnego. Po kasacie jezuitów w 1773 r. część budynków przekazano trynitarzom. W czasach Księstwa Warszawskiego kościół i dawne budynki kolegium zamieniono na magazyny. Ale już w 1807 r. zaczęto remontować pojezuicki kościół św. Jana z przeznaczeniem na katedrę lubelską¹³.

11. Ratusz Staromiejski

Poniżej dachu kościoła św. Jana na obrazie znajduje się, namalowany w kolorze różowym, trójsegmentowy budynek, z wyższym środkowym segmentem, gdzie w wysokim otworze umieszczono dzwon. Pierwotnie Ratusz

12 Z autopsji. Por. o. Waldemar Kapeć OP, Kościół..., dz. cyt. , 39-44.

13 Por. Ks. M. Zahajkiewicz, Diecezja lubelska, dz. cyt., s. 78-79. Diecezja lubelska została ustanowiona w 1805 r.

był zbudowany w stylu gotyckim. Po pożarze Lublina w 1575 r. odbudowano go w stylu renesansowym, pod koniec XVII w. zmieniono jego poprzedni kształt (już bez wieży i zewnętrznej klatki schodowej), a około 1781 r. otrzymał wygląd klasycystyczny. Ta ostatnia przebudowa została przeprowadzona według projektu Dominika Merliniego.

Trybunał Koronny w Lublinie został ustanowiony przez króla Stefana Batorego w 1578 r. Na ten czas urzędnicy z Ratusza przenosili się do tzw. Małego Ratuszka przy ul. Archidiakońskiej 5¹⁴.

Dawny Ratusz dzisiaj nazywany jest Trybunałem, ponieważ inny budynek został wyznaczony na siedzibę władz miejskich.

12. Furta klasztoru jezuitów (Brama Trynitarzka)

Po prawej stronie kościoła jezuitów, św. Jana, wznosi się ponad dachami ceglana wieża przykryta czterospadowym dachem. Jest to dawna furta klasztorna, którą podwyższono w 1627 r. zainstalowano dzwon. Po 1818 r. została ona przebudowana i podwyższona w stylu neogotyckim z dodaniem złożonego koguta na szczycie. Nazwano ją Bramą Trynitarzką, ponieważ po kasacie jezuitów w 1773 r. budynki kolegium zajmowali trynitarze do 1818 r.¹⁵.

13. Brama Krakowska

Została ona wybudowana z cegły i kamienia w II poł. XIV w. Zasadniczy trzon Bramy zachował pierwotny styl gotycki. Jeszcze w okresie gotyku była podwyższana samą cegłą. W I poł. XVI w. przybyła jej górna część, ośmioboczna z nakryciem w kształcie hełmu. W tym samym czasie dodano

14 Por. H. Gawarecki, Historia Lublin, dz. cyt., s. 47, Tenże, Ulicami Lublina, dz. cyt., s. 80-81. Dzisiaj kamienicę można łatwo rozpoznać dzięki herbowi Lublina umieszczonego nad wejściem.

15 Por. H. Gawarecki, O dawnym Lublinie, dz. cyt., s. 70; I. Kowalczyk, Lublin, dz. cyt., s. 44.

przed Bramą tzw. przedbramie, które miało służyć lepszej obronności. Po pożarze Lublina w 1575 r. Brama została odremontowana. W okresie renesansu istniało przekonanie, żeby tynkować gotyckie ściany. Do 1611 r. przed Bramą znajdowała się fosa z mostem zwodzonym¹⁶

Natomiast zabiegi konserwatorskie przy Bramie powtarzają się co pewien okres.

14. Kościół i klasztor karmelitów bosych

Po prawej stronie Bramy Krakowskiej, w sąsiedztwie murów obronnych, w latach 1612-1619, został wybudowany kościół p. w. wezwaniem Matki Boskiej Szkaplerznej i klasztor karmelitów bosych. Projektantami kościoła i pozostałych zabudowań byli dwaj Włosi: Jakub Tremanzel i Jakub Balin. Po pożarze 21 IV 1803 r. Austriacy, wtedy jako zaborcy tej części Polski, nie pozwolili karmelitom na odbudowę kościoła. Natomiast w 1807 r. całkowicie przywłaszczyli sobie teren pogorzelska i sprzedawali ocalałe resztki. Karmelici przenieśli się do klasztoru karmelitanek bosych na ul. Świętoduską. Budynki klasztoru popadły w ruinę.

W 1826 r. kościół został przebudowany na Magistrat według projektu Aleksandra Groffego. Dzisiaj jest tam nowy Ratusz¹⁷.

15. Kościół p. w. Ducha św.

Świątynia została wybudowana w latach 1419-1421 przez mieszczan lubelskich. Przy kościele znajdował się szpital¹⁸. 29 kwietnia 1610 r. przy

16 Por. I. Kowalczyk, Lublin, dz. cyt., s. 41-42.

17 Por. O. Arkadiusz Smagacz OCD, Historia kościoła i klasztoru na stronach: [www. Karmel.lublin.pl/historia/](http://www.Karmel.lublin.pl/historia/); H. Gawarecki, O dawnym Lublinie, dz. cyt., s. 87-88.

18 Por. Ks. M. Zahajkiewicz, Diecezja lubelska, dz. cyt., s. 80-81; H. Gawarecki, Historia Lublina, dz. cyt., s. 34; Tenże, Ulicami Lublina, dz. cyt., s. 106-107.

kościół św. Ducha dokonano fundacji klasztoru karmelitów bosych i zakonnicy używali tej świątyni wspólnie z diecezjalnym rektorem kościoła, dopóki nie dokończyli budowy nowego kościoła przylegającego do kościoła św. Ducha, czyli dzisiejszego Ratusza. W 1622 r. karmelici ostatecznie wyprowadzili się z kościoła św. Ducha¹⁹.

16. Kościół p. w. Nawrócenia św. Pawła

Pierwszą świątynię na miejscu dzisiejszego kościoła wzniesli bernardyni z drewna dębowego w 1461 r. Natomiast murowana świątynia w stylu gotyckim powstała w latach 1470-1497. Po pożarze w 1602 r. kościół został odbudowany w stylu renesansowym. Po stopniowej kasacie klasztoru bernardynów w latach 1864- 1873 świątynia przeszła pod zarząd diecezji lubelskiej i w 1879 r. została utworzona nowa parafia. Bernardyni nie wrócili do swojego klasztoru po 1918 r.²⁰.

17. Kościół Matki Boskiej Zwycięskiej

Na miejscu obecnego kościoła istniała pod koniec XIV w. drewniana kaplica p. w. Najświętszej Marii Panny i św. Barbary. W latach 1412-1426 został wybudowany murowany kościół w stylu gotyckim jako votum za zwycięstwo pod Grunwaldem. Przy budowie świątyni pracowali jeńcy krzyżacy. Obok kościoła istniał do 1818 r. klasztor brygidek. Natomiast w 1835 r. przeniesiono z innego klasztoru (obecnie Dom Kultury przy ul. Hempla) siostry wizytki i mieszkały one tutaj do 1882 r. Stąd dzisiaj spotykana nazwa kościoła jako „pobrygitkowski” lub „powizytkowski”²¹

19 Por. O. A. Smagacz, Historia kościoła i klasztoru, dz. cyt.

20 Por. Ks. M. Zahajkiewicz, Diecezja lubelska, dz. cyt., s. 86-87; H. Gawarecki, Historia Lublina, dz. cyt. s. 34.

21 Por. Ks. M. Zahajkiewicz, Diecezja lubelska, dz. cyt., s. 88-89; H. Gawarecki, Ulicami Lublina, dz. cyt., s. 127-128.

18. Kościół i klasztor bonifratrów

Na terenie dzisiejszego Placu Litewskiego od połowy XVII w. istniał klasztor bonifratrów. Nie widać go już na omawianym obrazie, ponieważ zasłaniają go płomienie pożaru. Obiektu nie odbudowano i w 1819 r. zostały uprzątnięte ruiny. Natomiast zakonników przeniesiono do bernardynów przy kościele Nawrócenia św. Pawła²².

19. Kościół i klasztor karmelitanek bosych

Przy ul. Świętoduskiej, po prawej stronie, znajdował się pałac i ogród kalwina Rafała Leszczyńskiego. W latach 30-tych XVII w. z pomocą dobrodziejów posesja wraz z niedokończonym zborem kalwińskim została nabyta przez siostry karmelitanki bose. Finał adaptacji budynków nastąpił w 1649 r. Od 1806 r. klasztor miał wielu lokatorów. Od 1919 r. mieszkają tu karmelici bosy²³.

20. Inskrypcje na obrazie

Panorama Lublina została podkreślona jaśniejszym pasem z napisami:

- 1. PRZEŻEGNANIEM DRZEWA KRZYŻA Ś. POŻAR MIASTA
ODWRÓCONY**
- 2. MIASTA LUBLINA MAGISTRAT ASSYSTUJĄCY
PROCESSYI**
- 3. W ULICY KOWALSKIEJ OGIEŃ GRASOWAŁ**

²² Por. H. Gawarecki, O dawnym Lublinie, dz. cyt., s. 89-90.

²³ Por. Ks. M. Zahajkiewicz, j. w., s. 84; O. Arkadiusz Smagacz, Historia, dz. cyt.

4. PRZENIOSZY SIĘ Z MIASTA ŻYDOWSKIEGO ZA BRAMĄ O.O. BONIFRATELÓW BENEDYKCIJA KRZYŻA Ś. KRAKOWSKIE BRONI PRZEDMIĘSCIE.
5. SEMINARIUM PRZED KOLEGIATĄ ZAIĘŁO SIĘ.
6. NA OSTATEK PO NIEKTÓRYCH TRZECH MIEJSCACH W MIEŚCIE ZAIMOWAŁY SIĘ DOPY MOCĄ Y PROTEKCJĄ KRZYŻA Ś. UGASZONE.

U dołu obrazu znajdują się dwa ozdobne kartusze z napisami. Według przewodnika z 1901 r. już wtedy tylko na dwóch zachowały się napisy²⁴. N kartuszu w centrum obrazu mamy napis:

**PRZECUDOWNA KRZYŻA ŚWIETEGO NAD TYMM
MIASTEM LUBLINEM PODCZAS CIESZKIEGO POŻARU
PROTEKCJA Z OSOBLIWEJ PROWIDENCJI BOSKIEJ RAZ
NIE DAWNO POKAZANA WIDZIANA Y W INNYCH
CUDACH DOZNANA A TO ROKU PAŃSKIEGO 1719 DNIA 2
CZYRWCA**

Natomiast po lewej stronie zachował się początek jednego z wiarygodnych świadectw o cudzie ocalenia Lublina dzięki procesji z relikwiami Krzyża św. Pozostały ślady po trzech innych świadectwach.

Wybrana bibliografia

Buczkowa I., Zamek Lubelski, Lublin 1991

Gawarecki H. i Cz. Gawdzik, Lublin – krajobraz i architektura, Lublin 1964

Gawarecki H., O dawnym Lublinie, Lublin 1974

²⁴ Por. S. O., kościół i klasztor po-Dominikański, (Przedruk z Gazety Rolniczej), Warszawa 1902, s. 56-57.

Gawarecki H., Historia Lublina w zarysie, Lublin 1974

Gawarecki H. i Gawdzik C., Ulicami Lublina, Lublin 1986

Kapeć W. OP, Kościół i klasztor dominikanów w Lublinie, Lublin 2018

Kociuba D., , Naturalne uwarunkowania rozwoju przedlokacyjnego rozwoju Lublina, Archeologia Polska, 2009, t. LIV, z. 1

Orthwein M. i Gawarecki H., Konserwacja obrazu „Pożar Lublina”, Ochrona Zabytków, 7/3 (26)

Smagacz A. OCD, Historia kościoła i klasztoru na stronach: www.Karmel.lublin.pl/historia

S. O., kościół i klasztor po-Dominikański, (Przedruk z Gazety Rolniczej), Warszawa 1902, s. 56-57.

Zięba J., Opowieści o długim żywocie i przedwczesnej śmierci lubelskiej fary, Lublin 2014

Zahajkiewicz M., ks., Diecezja lubelska, Lublin 1985

Wadowski A., ks., Kościoły lubelskie, Kraków 1906